

Rechtvaardige stad: revolutie versus realisme

AUTEURS Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser & Sofie Vermeulen

FOTOGRAFIE Peter Pelzer

Het lijkt een wet van Meden en Perzen: in tijden van crisis duikt ook steeds een roep om ingrijpende verandering op. Constante in deze dynamiek is het concept van de rechtvaardige stad. Hoewel al in de jaren zeventig geïntroduceerd, is het nog steeds onderdeel van verhit debat. In deze AGORA een historische en theoretische reflectie en een analyse van rechtvaardigheid in de stedelijke praktijk.

De huidige crisis toont weer eens fijntjes aan dat steden brandpunten zijn van maatschappelijke ontwikkelingen. Problemen zijn hier het duidelijkst leesbaar en bovendien zijn het de theaters waar politieke opstand tot uiting komt. Neem de rellen in Londen afgelopen augustus, een stad waar ongekende winsten en opgekropte volkswoede samenkwamen. Of bijvoorbeeld de Occupy-beweging – inmiddels over haar hoogepunt heen – die kampeerde in de openbare ruimte van steden over de hele wereld. Bij de eerste protesten na het uitbreken van de financiële crisis werd direct verwezen naar de jaren zestig en zeventig, een tijd waarin volksprijsprotest schering en inslag was.

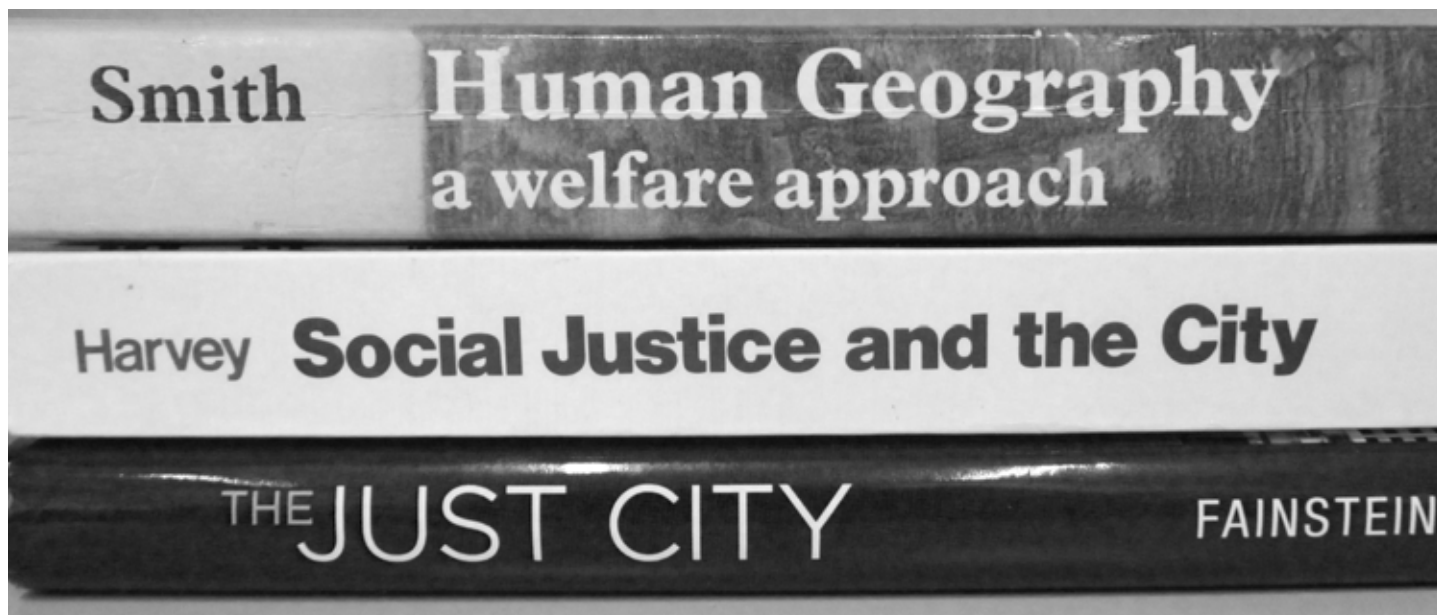
Ook de theoretische lenzen om de opkomst van sociale bewegingen te duiden zijn divers en talrijk. Rechtvaardigheid is een thema dat geografen, planologen en stadsociologen al decennia bezighoudt. De intensieve bestudering van de manier waarop ruimte wordt gemaakt en tegelijkertijd sociaal gedrag structureert laat vaak de keerzijde zien van economische groei vervat in abstracte modellen. Al in de jaren twintig struinde Robert Park de achterstandswijken van Chicago af om de rauwe randjes van het immigrantenleven in kaart te brengen. Een aanpak die nog steeds veel navolging vindt in empirisch onderzoek. De focus ligt in deze onderzoeken zonder uitzondering op grote steden, waar rechtvaardigheidsvraagstukken het meest zichtbaar zijn. Het is dus niet verwonderlijk dat er een rijke theoretische traditie is op het gebied van de rechtvaardige stad.

Een stedelijke revolutie

Rechtvaardigheid is een concept dat op vele manieren kan worden ingevuld. Sociale rechtvaardigheid staat voor een moreel verdedigbare herverdeling van kosten en baten in de maatschappij of gemeenschap. Dat kan gaan over inkomen of winst, maar evengoed over huisvesting, medische zorg, welvaart en respect. Kortom: de centrale vraag luidt wie wat zou moeten krijgen, volgens welke principes. En daar verschillen de meningen nogal over. De één vindt dat die verdeling gemaakt zou moeten worden op basis van behoeften of noden, terwijl anderen liever een herverdeling op basis van rechten of juist verdiensten zien. Met name in de sociale geografie is het idee van sociale rechtvaardigheid verder uitgewerkt op basis van de notie dat ruimte een cruciaal onderdeel van deze rechtvaardigheid is.

Revolutionaire noties van rechtvaardigheid vinden vooral voet aan de grond in landen met een kleine welvaartstaat

Het is vooral het pionierswerk van Henri Lefebvre en David Harvey dat een sterke impuls geeft aan de marxistische en maatschappijkritische stromingen binnen de sociale wetenschappen in de jaren zeventig. Maar waarom zijn stad en ruimte nu eigenlijk zo belangrijk in het denken over rechtvaardigheid? Om die vraag te beantwoorden is een kort uitstapje naar de marxistische geografie onvermijdelijk. Volgens Harvey en Lefebvre creëert de stad de voorwaarden voor het kapitalisme. In andere woorden, verstedelijking heeft de industrialisatie vervangen als voortstuwende motor van het kapitalisme. Dat is waarom de stad zo'n cruciale rol speelt in het debat

Er zijn boekenkasten vol geschreven over rechtvaardigheid in relatie tot ruimte en de stad

rond rechtvaardigheid. Elke ingrijpende maatschappelijke verandering zal hoe dan ook moeten beginnen en eindigen in de stad omdat de stad daadwerkelijk het centrum is van die maatschappij. De stad is het kloppende hart van ons huidige kapitalistische systeem. Voor Lefebvre stopt stedelijkheid echter niet bij de stadsgrens. Stedelijkheid breidt zich almaar verder uit totdat we uiteindelijk een totale verstedelijking bereiken. Dit is niet letterlijk bedoeld maar meer in de zin van het uitstrekken van de 'tentakels' van de stad. Te denken valt aan plattelandstoerisme, maar ook aan Chinese arbeiders die na de oogsttijd massaal naar de stad migreren – volgens Lefebvre allemaal vormen van stedelijkheid buiten 'de stad'.

Harvey en Lefebvre benadrukken niet alleen het belang van de stad, maar pleitten ook voor een nieuw perspectief op het begrip ruimte. Ruimte is geen vacuüm of een abstracte verzameling van coördinaten waarin mensen en objecten zich begeven, maar een sociaal product: een complex geheel van mensen, objecten, gebruiken, relaties en betekenis. Vanuit marxistisch perspectief betogen Harvey en Lefebvre dat de productie van die – stedelijke – ruimte in handen van de bourgeoisie valt. Het is precies door middel van de productie van stedelijke ruimte dat de maatschappij – en daarmee het kapitalisme – zichzelf continu herproduceert. En daar ligt ook de crux van de rechtvaardige stad – of het recht op de stad. Door het overnemen van de controle over de productie van de ruimte kan de maatschappij zichzelf opnieuw uitvinden.

Harvey en Lefebvre staan aan de basis van het denken over de rechtvaardige stad. Toch refereert geen van de auteurs in deze AGORA direct aan deze intellectuele erfenis. Hoe kan dat toch? David Harvey's antwoord tijdens het BBC-programma 'Hard Talk' is exemplarisch. Op de vraag of hij opriep tot een revolutie stelde hij vol overtuiging: 'Natuurlijk!'. In dit stellige antwoord ligt de crux. Afgezien van de normatieve vraag of een revolutie (en het einde van het kapitalisme) gewenst is, lijkt een revolutie voor velen toekomst-muziek, een ver-van-mijn-bed-show, of gewoonweg niet haalbaar. Het revolutionaire denken van Harvey is klaarblijkelijk weinig

bruikbaar als praktisch werkkader voor stedelijke onderzoekers en beleidsmakers. Daarom in deze AGORA een meer pragmatische benadering van de rechtvaardige stad. Kleine stapjes in plaats van revolutionaire verandering.

Bruikbare rechtvaardigheid

Een belangrijke bijdrage aan het debat over rechtvaardige steden is Susan Fainstein's recente boek 'The Just City' (2010). Haar aanpak is bijzonder om twee redenen. Ten eerste, grijpt zij niet alleen terug op Marx, zoals Harvey en Lefebvre dat doen, maar kijkt ze ook goed naar andere denkers, zoals de Amerikaanse filosoof John Rawls. In zijn boek 'A Theory of Justice' definieert hij twee rechtvaardigheidsprincipes. Het eerste principe zegt dat iedereen een gelijk recht heeft op een zo uitgebreid mogelijk systeem van 'basisvrijheden'. Deze basisvrijheden bestaan onder andere uit de vrijheid om te stemmen, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van persoonlijk eigendom, terwijl vrijheid van productiemiddelen en de vrijheid om contracten aan te gaan hier duidelijk buiten vallen. Zo vindt Rawls het goed dat de overheid, met bijvoorbeeld de wet op minimumloon, de vrijheid om een contract aan te gaan tussen twee partijen 'schaadt'. Het tweede principe stelt dat sociale en economische ongelijkheden zo moeten worden ingericht dat ze de minst bevoor-rechten in de samenleving bevoordelen. Waar Harvey en Lefebvre beargumenteren dat rechtvaardigheid alleen bereikt kan worden als de werkende klasse de controle over de 'productie' van de stad overneemt, ziet Rawls veel meer een rol voor de overheid weggelegd. Een overheid die kan toezien op de naleving van de twee rechtvaardigheidsprincipes.

Ten tweede is Fainstein's boek praktisch bruikbaar door het gebruik van drie heldere criteria (diversiteit, billijkheid, participatie) en concrete casussen in diverse steden. Een vraag die echter blijft hangen, zo stelt Marco Bontje in de recensie van Fainstein's boek, is of ruimtelijke planners de aangewezen personen zijn om het project van de rechtvaardige stad uit te voeren. Fainstein geeft in het

Protesten tijdens de Olympische Spelen van Vancouver in 2010

hieropvolgende interview zelf antwoord op deze vraag. Daarnaast gaat zij dieper in op de achtergronden van haar boek en krijgen we een inkijkje in de persoonlijke en academische levensloop van Fainstein. In een nieuwe rubriek ('Klassiekers') waarin AGORA aandacht besteedt aan klassieke, maar nog steeds relevante boeken, bespreekt Ben de Pater het boek 'Human Geography: A Welfare Approach' van David Smith. Smith analyseert de geografisch ongelijke verdeling van welzijn en zoekt daar vervolgens oplossingen voor. Voor Smith ligt de oplossing, net als voor Rawls, bij een herverdelende overheid en hij slaat dus duidelijk een andere weg in dan de eerdergenoemde Harvey en Lefebvre.

Rechtvaardigheid in de praktijk

De lakmoesproef voor een praktisch georiënteerde theoretische benadering is toetsing aan de praktijk. Met behulp van een andere beroemde geografische denker, Ed Soja, laat Els Leclercq zien dat het begrip ruimtelijke rechtvaardigheid een nuttige bril is om naar ongelijkheidsproblematiek te kijken. Haar bijdrage gaat in op de relatie tussen abstracte inzichten over rechtvaardigheid en de empirische werkelijkheid. De bijdrage is hiermee een uitzondering. Veel empirisch onderzoek levert interessante inzichten op over leefomstandigheden, ongelijkheden en segregatie in steden, maar hoe dit zich precies verhoudt tot rechtvaardigheid is niet altijd even gemakkelijk vast te stellen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de bijdrages over het Wallengebied in Amsterdam. Barend Wind en Ad Korf stellen op basis van de drie criteria (diversiteit, billijkheid, participatie) van Susan Fainstein dat de gemeentelijke aanpak in het wallengebied onrechtvaardig is. Uitsluitingsplanologie, zoals ze het noemen. In een reactie komt de Gemeente Amsterdam echter tot een diametraal andere conclusie: op basis van precies dezelfde uitgangspunten stelt Gijs Goosen dat het 1012-project juist wél rechtvaardig is.

In het hieropvolgende tweeluik over de woningmarkt is de probleemanalyse wél kraakhelder. Zowel Justin Kadi als Steven Kromhout zijn het er roerend over eens dat woningen in Nederland steeds minder betaalbaar worden. Over de precieze verklaring en oplossingsrichting verschillen zij echter van mening. Kadi plaatst zijn

statistische analyse van verminderde betaalbaarheid in een neomarxistisch kader. Het neoliberalisme is de voornaamste oorzaak van afnemende betaalbaarheid. Steven Kromhout start expliciet vanuit een beleidsperspectief door in te gaan op de rol van woningcorporaties in relatie tot betaalbaarheid. Een uiterst actueel thema: met de miljardenverliezen van Vestia ontstaat er in Nederland steeds meer kritiek op de ondernemende rol van corporaties. Betaalbaarheid van woningen, door Kromhout een 'hete aardappel' genoemd, lijkt het kind van de rekening. Andere slachtoffers zijn volgens Sander Deijl bewoners van jaren dertig wijken. Door de twijfelachtige beoordelingscriteria van de Leefbaarometer komen deze wijken volgens hem nauwelijks in aanmerking voor de extra rijks gelden van het 40+-wijkenbeleid

De kloof tussen theorie en praktijk

De diverse bijdragen in deze AGORA laten zien dat het loslaten van een eenduidig marxistisch perspectief op rechtvaardigheid een reeks aan complicaties met zich meebrengt. Met name de casusstudies tonen aan dat rechtvaardigheid vaag en multi-interpretabel kan zijn. De discussie verzandt snel in de vraag wat nu eigenlijk rechtvaardig is, en niet zozeer hoe dit bereikt kan worden. Het beste voorbeeld is de discussie over de Wallen, die niet gaat over hoe het gebied beter kan worden, maar wiens perspectief nu eigenlijk het meest rechtvaardig is. Hoewel inzichten van denkers als Harvey, Lefebvre en Rawls de hoop bieden op een universele notie van rechtvaardigheid, is het begrip in de praktijk plaats- en tijdsgebonden. Revolutionaire noties van rechtvaardigheid vinden vooral voet aan de grond in landen met een kleine welvaartstaat, zoals de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. In de Nederlandse situatie, met een van oudsher sterke overheid, wordt vaak voorbij gegaan aan filosofische abstracties en radicale gedachten. De vraag is veeleer welke praktische oplossingen er voor handen zijn om problemen op te lossen. Een praktijk die Susan Fainstein waardeert, getuige haar lof voor Amsterdam. Een stad die – ook in deze AGORA – een bijna paradigmatische status heeft. Amsterdam is er volgens Fainstein het schoolvoorbeeld van dat een rechtvaardige stad geen utopia is, maar daadwerkelijk kan bestaan. Wat blijft hangen is de terechte vraag die Marco Bontje in zijn recensie stelt. Kan een rechtvaardige stad ook bestaan in een onrechtvaardig land?

Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser en Sofie Vermeulen zijn allen redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Fainstein, S. (2010) *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
 Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. Londen: Edward Arnold.
 Harvey, D. (2003) *The Right to the City*. *International Journal of Urban and Regional Research*, nr. 27 (4), pp.931-941.
 Lefebvre, H. (2003 [orgineel 1970]) *The Urban Revolution*. Londen: University of Minnesota Press
 Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.